

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Doç. Dr. Yunus İNANÇ

Nahiv İlminde Sebr ve Taksîm Metodu 6

Doç. Dr. Hadda MEBROUK

الصكوك الاستثمارية من منتجات التصكيك الإسلامي - دراسة في الإطار المفاهيمي-
..... 25

Dr. Kübra Kamer EKİCİ

Gençliğe Değer Projesinin Din Eğitimi Kapsamında Değerlendirilmesi
..... 40

Bartın Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Sayı: 17
Bahar 2022
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın University
Journal of Islamic Sciences Faculty
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Number: 17
Spring 2022
BARTIN – TURKEY

NAHİV İLMİNDE SEBR VE TAKSİM METODU

SEBR AND TAKSİM METHOD IN NAHW SCIENCE

Yunus İNANÇ

Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Karaman/Türkiye
Assoc. Dr., Karamanoglu MehmetBey University, Faculty of Islamic Sciences, Karaman / Turkey

yunusinanc@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3659-1634>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16 Nisan /April 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29 Haziran/June 2022

Yayın Tarihi/Published: Haziran/June 2022

Atıf/Cite as: İnanç, Yunus. “Nahiv İlmünde Sebr ve TaksİM Metodu”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran 2022), 5-23.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ÖZ

Dil bilginleri bazı nahiv meselelerinde önce aynı çerçeve altında birleşmesi muhtemel seçenekleri ve aynı konunun doğrudan hatırlattığı ihtimalleri zikretmişler, ardından amaca ulaştırmayan ihtimalleri eleyerek sonuca ulaşmışlardır. Kapsam dışına çıkardıkları seçenekleri eleme gerekçelerini kimi zaman detaylı olarak kimi zaman da ana hatlarıyla izah etmişlerdir. Dilciler, sebr ve taksîm adını verdikleri bu yöntemi pek çok konuya uygulamışlardır. Ancak bazı hususlardaki kullanımları daha çok öne çıkmıştır. Bu yöntemi başta kelime türlerinin tespitinde kullanarak Arapçadaki kelimeleri isim, fiil ve harf başlığı altında toplamışlar ve kelime türü bakımından başka bir seçeneğin mümkün olmadığına hükmetmişlerdir. Yine kelimelerin cümle içindeki etkileşiminin temel unsurlarından sayılan âmilin tespitinde ve cümle içindeki etkileşimin sonucu olan i'râb konularında da bu yöntemle başlamışlardır. Bu çalışmada kaynak tarama ve veri toplama yöntemi kullanılarak sebr ve taksîm metodu ile elde edilen veriler analiz edilecek, metodun kullanım alanları örnekleriyle detaylandırılacak ve Nahiv ilminde dilciler tarafından sıklıkla başvurulan bir yöntemle ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Nahiv, Nahiv Usûlü, Âmil, Sebr ve Taksîm.

ABSTRACT

Linguists first mentioned the options that are likely to be united under the same framework in some syntax issues and the possibilities that the same subject directly reminds then they reached the conclusion by eliminating the possibilities that did not reach the goal. They explained the reasons for eliminating the options they excluded from the scope, sometimes in detail and sometimes in outline. Linguists have applied this method, which they call sebr and taksîm, to many subjects. However, their use in some matters has become more prominent. Using this method primarily in the determination of word types, they gathered the words in Arabic under the titles of nouns, verbs and letters and they concluded that no other option was possible in terms of word type. Again they applied this method in the determination of the âmil, which is considered as one of the basic elements of the interaction of words in the sentence, and in the matters of i'râb, which is the result of the interaction in the sentence. In this study, using the source scanning and data collection method, the data obtained by the sebr and taksim method will be analyzed, the usage areas of the method will be detailed with examples, and it will shed light on a method frequently used by linguists in the science of Nahiv.

Keywords: Arabic Language and Rhetorics, Nahw, Usûl al-nahw, Âmil, Sebr and Taksîm.

GİRİŞ

Nahivciler ilk dönemde dil kurallarının tespiti için semâ', kıyâs ve icmâ gibi yöntemler kullanmışlardır. Ancak zamanla dil ilimlerindeki ilerleme ve derinleşme dilleri kullandıkları yöntemleri aşmaya zorlamıştır. Başta kıyâs ve icmâ gibi fıkıh usulünün yöntemleri olmak üzere pek çok ilke ve yöntem nahivcilerin çalışmalarını şekillendirmiştir. Sebr ve taksîm metodu da nahiv ilmine diğer ilimlerden geçen metotlardan biri olmuştur.

Sebr ve taksîm sözlükte “incelemek, denemek, tahmin etmek, ölçüp takdir etmek” anlamındaki sebr ile “parçalara, kısımlara ayırmak” mânasına gelen taksîm kelimelerinden oluşmaktadır. Terim olarak ise bir konuda muhtemel seçenekleri belirleyip (hasr) ardından birer birer eleyerek (hazf) tek bir seçenek bırakma yöntemini ifade etmektedir.¹ Nahivciler bu yönteme kimi zaman sadece sebr kimi zaman sadece taksîm kimi zaman da sebr ve taksîm şeklinde işaret etmişlerdir. Bu durumu aynı yöntemle ilgili farklı isimlendirmeler olarak değerlendirmek mümkündür.²

Dil bilginleri bir nahiv meselesinde muhtemel bütün seçenekleri göz önüne alarak detaylıca irdelemişler ve her seçeneği birer birer elemeye tabi tutmuşlardır. Ulaşmak istedikleri hükme götürmeyen seçenekleri atıp diğerlerini bırakmışlardır. Geride tek bir seçenek kalana kadar her aşamada bir seçeneği elemişler ve böylece sonuca ulaşmışlardır. İşte bu yöntem sebr ve taksîm olarak adlandırılmıştır. Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî (öl. 392/1002) sebr ve taksîmi yakın ve doğru seçeneklerin tercih edilmesi, uzak ve yanlış seçeneklerden uzak durulması şeklinde tanımlamıştır.³ İbnü'l-Enbârî (öl. 577/1181) sebr ve taksîme istidlâl çeşitleri arasında yer vermiştir. İstidlâl çeşitlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu söylemiş ve sık kullanılanlarını şöyle zikretmiştir: Taksîm yolu ile istidlâl, evlâ olanla istidlâl, illetin beyanı ile istidlâl ve asla bağlı kalmakla istidlâl. Taksîm yolu ile yapılan istidlâlin iki kısma ayrıldığını belirtmiş ve konuyu şöyle açıklamıştır: İlkinde hükümle ilgili bütün seçenekler zikredilir. Hükmün iptal olması halinde bütün seçenekler iptal olur. Taksîm yolu ile yapılan istidlâlin ikinci çeşidinde ise hükümle irtibatlı olabilecek kısımların zikredilmesi

¹ Tuncay Başoğlu, “Sebr ve Taksîm”, *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/255, 256.

² İbnü'l-Hâcib (öl. 646/1249) bu yöntemle ilgili “hasr” ifadesini kullanmıştır. Bk: Cemâlüddîn Ebî Amr Osman b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *Emâli İbn'ul-Hâcib*, nşr. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre (Beyrut-Amman: Dâru'l-Ciyâl-Dâru Ammâr, 1989), 1/430.

³ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali Neccâr (Kahire: Mektebetu'l-İlmiyye, 1952), 3/70.

ve hükümle doğrudan alakası olmayan diğer seçeneklerin elenmesi söz konusudur.⁴ Celâlüddîn es-Süyûtî de (öl. 911/1505) “Sebr ve taksîm bir konuda bütün muhtemel vecihleri zikrettikten sonra onları bütün yönleriyle inceleyip uygun olanı alma ve uygun olmayanı da dışta bırakma esasına dayanır.”⁵ demiştir.

Nahiv eserlerinde çokça karşılaşılan bu yöntemin sonuca ulaşmada iki aşamalı bir eleme yöntemi olduğu söylenebilir. Birinci aşamada bir meselenin çağrışım yapabileceği bütün seçenekleri tartışmaya açılmıştır. Ulaşılmak istenen sonuç aslında baştan belli olsa da varılmak istenen hükme işaret eden seçenek en sona bırakılmıştır. Diğer seçenekler barındırdığı zayıflığa veya duruma aykırı yönlerine işaret edilerek süreç dışına itilmiştir. İstenen hükme işaret eden son seçenek dışındakiler elendiğinde ise amaca ulaşılmıştır.

Dilcilerin dil meselelerinde sonuca ulaşmada bu yöntemi sıklıkla kullandıklarını görmekteyiz. Bu süreçte konuları ele alış biçimlerinin zihinlerde adeta bir şema oluşturduğunu söyleyebiliriz. İbn Habbâz’ın (öl. 639/1241) şurada kullandığı taksîm yöntemi bir şemayı andırmaktadır. O, merfû isimleri beş kısma ayırmış ve konuyu şöyle izah etmiştir: Merfû ismi ref’ eden âmil ya manevidir ya lafzidir. Manevi ise mübtedâ ve haberin âmilidir. Lafzi ise ya fiildir ya da harftir. Fiilse ya hakikidir ya da değildir. Eğer hakiki ise ya etken fiildir ya da edilgen fiildir. Etken fiil ise merfû’u fâil, edilgen fiil ise nâibu’l-fâildir. Hakiki değilse bunlar كان ve grubudur. Merfû’u ise faile benzeyen bir ögedir. Harf ise ِ ve grubudur.⁶ Taksîm yöntemi çoğu meselede kullanılırken kimi dilciler yeri geldiğinde buna ilave olarak taksîm ettikleri seçeneklerden bazılarını eleyerek muhtemel seçenekleri azaltmışlar ve ele aldıkları dil meselesinde bir hükme ulaşmışlardır. Dolayısıyla modern dönemdeki yukarıdan aşağıya doğru dallanarak veya soldan sağa doğru açılarak detaylandırılan şemaları bu yöntem aracılığıyla bir bakıma kelimelerle çizmişlerdir.⁷

⁴ Ebû’l-Berekât Abdurrahman İbnü’l-Enbârî, *el-İğrâb fî cedeli’l-i’râb ve Lumau’l-edille fî usûli’n-nahv*, nşr. Saîd el-Afgânî (Dimaşk: Matbaatu’l-Câmiati’s-Sûriye, 1957), 127 vd.; Celâlüddîn Süyûtî, *el-İktirâh fî usûli’n-nahv*, nşr. Abdülhakîm Atrıyye (Dimaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 1427), 287.

⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 283.

⁶ Ahmed b. Hüseyin İbn Habbâz, *Tevcihu’l-luma’ şerhu Kitâbi’l-Luma’*, nşr. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb (Kahire: Daru’s-Selâm, 1428), 103. İbn Habbâz taksîm yöntemine çokça başvurmuştur. Örnekler için bakılabilir: İbn Habbâz, *Tevcihu’l-luma’*, 108, 116, 195, 229, 256, 276.

⁷ Modern dönemde yazılan eserlerdeki şemaları andıran taksîm örnekleri için bk: Mecdüddîn Ebû’s-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *el-Bedî’ fî ilmi’l-Arabiyye*, nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddîn (Mekke: Câmiatu Ummu’l-Kurâ, 1978), 1/100, 680; Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr Fârisî, *el-İdâh el-Âudî*, nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd (Riyâd, 1969), 15, 16; Ebû’l-Berekât Abdurrahman İbnü’l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili’l-hilâf beyne’l-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn* (Beyrut: Mektebetu’l-’Asriyye, 2003), 1/42; İbnü’l-Esîr, *el-Bedî’ fî ilmi’l-Arabiyye*, 1/195, 196, 388.

Sebr ve taksîm konusu Arap dünyasında kitap, makale ve tez düzeyinde çeşitli çalışmalarda yer almıştır. 2010 yılında Mûte Üniversitesinde Nesîbe Abdulhamid el-Muvâcide tarafından *el-İstidlâl bi's-sebr ve't-taksîm 'inde'n-nuhât ve's-sarfiyyîn-Dirâse vasfiyye ve tahlîliyye* adıyla hazırlanan yüksek lisans tezi, 2012 yılında Abdullah Ali Cevvân tarafından kaleme alınan ve el-Maârif dergisinin 13. sayısında yayınlanan *es-Sebr ve't-taksîm 'inde'n-nahviyyîn* adındaki makale, Muhammed Râdî Muhammed Ali tarafından kaleme alınan ve 2017 yılında Dâru'l-Muktebes tarafından basılan *es-Sebr ve't-taksîm fi'n-nahvi'l-'Arabî* adındaki kitap, 2021 yılında Yunus Burkânî tarafından yazılan ve Mecelletu ebhâs dergisinin 6/1 sayısında yayınlanan *es-Sebr ve't-taksîm 'inde'l-usûliyyîn beyne'l-kat'ıyyeti ve'z-zanniyye* adındaki makale, 2022 yılında ركي العربي tarafından yazılan ve Mecelletu 'ulûmi'l-lugati'l-'arabiyyeti ve âdâbiha dergisinin 14/1 sayısında yayınlanan *Devru'l-istidlâl bi's-sebr ve't-taksîm fi ta'lîmiyyeti'n-nahvi'l-'Arabî* adındaki makale tespit edilen bu çalışmalardan bazılarıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçede bu konu üzerinde yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan bu çalışma sözü edilen çalışmalara bir katkı mahiyetinde olacaktır.

Tartışma konusu ettiğimiz meseleyi merkeze alarak nahiv eserlerine baktığımızda nahivcilerin bu yöntemi daha çok şu üç konuda kullandıklarını söyleyebiliriz: Kelime türlerinin tespitinde, kelimeye gramer bakımından etki eden âmilin tespitinde ve kelime üzerinde etkide bulunan âmilin bıraktığı etki (i'râb) konusunda. Dilcilerin sözünü ettiğimiz bu üç kullanım şeklini sırasıyla ele almakta ve bu kullanımları örnekleriyle birlikte irdelemekte yarar olduğu kanaatindeyiz.

1. Sebr ve Taksîm Metodunun Kelime Türlerinin Tespitinde Kullanılması

Sebr ve taksîm metodu Arapçada kaç tür kelime bulunduğunun tespit edilmesinde kullanıldığı gibi bazı kelimelerin hangi tür kelime grubuna dahil olduğunun tespit edilmesinde de kullanılmıştır. Burada söz konusu yöntem çerçevesinde öncelikle ilk mesele ele alınacak, ardından ikinci mesele bazı örneklerle detaylandırılacaktır.

Arapçada kelimelerin isim, fiil ve harf olmak üzere üç türden oluştuğu ve dördüncü bir kelime türünün olmadığı konusunda büyük oranda görüş birliği sağlanmıştır. Özellikle klasik nahiv eserlerinde bu konuda çok fazla ihtilaf yoktur. Modern döneme gelindiğinde pek çok

konuda değişiklik ve yenilik teklifleri gündeme gelse de⁸ kelime türü konusunda klasik tasnife bağlı kalınmıştır. Nitekim Mısır Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde dil çalışmalarını yürütmek üzere faaliyet gösteren ve Tâhâ Hüseyin, Ahmed Emîn, Ali el-Cârim, Muhammed Ebûbekr İbrahim, İbrahim Mustafa gibi önemli dilci ve düşünürlerin yer aldığı heyet tarafından alınan “Kelimenin isim, fiil ve harf şeklindeki klasik taksîmi korunacaktır.”⁹ şeklindeki kararı bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Arapçadaki kelime türünün sayısı bazı kaynaklarda söz konusu yöntem kullanılarak ele alınmıştır. Söz gelimi Mecdüddin İbnü'l-Esîr (öl. 606/1210) şöyle demiştir: Kelime ya vaz' yoluyla bir manaya delâlet eder veya delâlet etmez. Bir manaya delâlet etmeyenler kullanılmazlar. Bir kelimenin vaz' yoluyla manaya delâlet etmesi ise kendindeki manaya delâlet etmesi ve başkasındaki manaya delâlet etmesi olmak üzere iki türlüdür. Kendindeki manaya delâlet etmesi de iki türlüdür. Bir kelimenin kendindeki bir manaya lafzen belirli bir zaman anlamı ile delâlet etmesi veya kendindeki manaya lafzen zaman anlamı olmaksızın delâlet etmesidir ki ilki fiil, ikincisi isimdir. Başkasındaki anlama delâlet eden kelime türü ise harftir.¹⁰ Aynı konu bir başka dilci tarafından çok daha öz bir şekilde şöyle ele alınmıştır: Kelime ya zâta ya zâtın eylemine veya zât ile zâtın eylemi arasındaki ilişkiye delâlete eder. İlki isim, ikincisi fiil, üçüncüsü ise harftir.¹¹

Bu yönteme nasıl ki kelime türlerinin tespitinde başvurulmuşsa bazı lafızların hangi tür kelime grubuna dahil olduğu konusunda da başvurulmuştur. Örneğin keyfe edatı (كيف) ile ilgili tartışmada sebr ve taksîm yöntemine başvurulmuştur. Başka delillerin sıralanmasının ardından şöyle denmiştir: Sebr ve taksîm bu kelimenin isim olmasını gerektirmiştir. Şöyle ki; bu kelime ya isimdir ya fiildir ya da harftir. Harf olması doğru değildir. Çünkü كيف başka bir isimle birlikte cümle oluşturabilir. Oysa harf ne tek başına ne de başka bir isimle cümle oluşturabilir. Dolayısıyla harf değildir. Fiil olması da doğru değildir. Çünkü bu kelime ne bir eyleme ve zamana ne de sadece zamana delâlet etmektedir. “كيف صنعت؟” (Nasıl yaptın?)

⁸ Modern dönemdeki değişiklik ve yenilik teklifleri için bk: Yunus İnanç, *Modern Dönemde Klasik Nahve Yöneltilen Eleştiriler* (Ankara: Gece Akademi, 2018).

⁹ Muhammed Ahmed Berank, *en-Nahvu'l-menhecî* (Kahire: Matbaatu Lecneti İhyâi't-Turasi'l-'Arabî, ts.), 133 vd.; Abdulmuteâl Saîdî, *en-Nahvu'l-cedîd* (Kahire: Dâru'l-Fikr el-Arabî, 1947), 85.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî' fi' lmi'l-'Arabiyye*, 1/8.

¹¹ İbnü'l-Hâcib, *Emâli İbn'ul-Hâcib*, 2/692. Celâlüddin es-Süyûtî de aynı konuyu farklı ifadelerle şöyle dile getirmiştir: “Kelimenin üç türlü olduğunun delili istikra ve akli taksîmdir. Çünkü kelime ya kendinde bir manaya delâlet eder veya etmez. Kendinde bir manaya delâlet etmeyen harftir. Kendinde bir manaya delâlet eden ise ya üç zamandan birini içinde barındırır veya barındırmaz. Üç zamandan birini içinde taşımayan isimdir. Diğeri de fiildir.” Bk: Celâlüddin Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, nşr. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998), 1/25.

cümlesinde olduğu gibi hemen ardından fiil gelebilmektedir. İki fiilin birbiri ardınca gelmesi normal şartlarda mümkün değildir. Sonuç olarak harf ve fiil olması imkânsız olduğuna göre isim olması kesinleşmiş oldu.¹² İbn Yaîş (öl. 643/1245) aynı eleme aşamalarına yer vermiş ve son olarak bir madde daha eklemiştir ki o da şudur: “فَعْلٌ، كيف” vezninde olup ortası sakindir. Hiçbir fiil bu kalıpta gelmediğine göre كيف fiil değildir.¹³

Kelime türlerinden hangisine dâhil olacağı konusunda üzerinde ihtilaf edilenlerden biri de لَمَّا'dır. Arapçada üç tür لَمَّا olduğundan bahsedilmiş ve bu çerçevede tartışmalı لَمَّا da ele alınmıştır. Bu kullanımların ilkinde لَمَّا tıpkı لَمَّ gibi olumsuzluk için kullanılır. Nitekim ¹⁴ {لَمَّا يَقْضِ مَا أَمْرُهُ} âyetindeki kullanım buna örnek verilebilir. İkincisine göre olumlu anlamda kullanılmasıdır. “عَزَمْتُ عَلَيْكَ لَمَّا فَعَلْتَ كَذَا” cümlesinde yer alan لَمَّا'nın لَمَّا anlamında kullanıldığı ve cümlenin “Senden şunu yapman dışında bir şey istemiyorum.” şeklinde bir anlama sahip olduğu belirtilmiştir. İbn Hişâm bu iki kullanımda yer alan لَمَّا'nın harf olduğu konusunda ihtilaf olmadığını söylemiştir. لَمَّا'nın üçüncü kullanımı bağlaç şeklindeki kullanımınıdır. Burada لَمَّا bir şeyin olmasının başka bir şeyin olmasına bağlı olduğu durumlarda başvuru bir edattır. Nitekim “لَمَّا جَاءَنِي أَكْرَمْتُهُ” (Sen bana geldiğin zaman ben sana ikram ederim.) cümlesindeki kullanımı bu çerçevededir. Zira burada لَمَّا ile ikram etme eyleminin gerçekleşmesi gelme eylemine bağlanmış, ikincisinin gerçekleşmesi için ilkinin şart olduğu ifade edilmiştir. لَمَّا'nın bu üçüncü kullanımı tartışma konusu edilmiş, Sîbeveyh (öl. 180/796) {فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ} anlamında zarf olduğunu söylemiştir. Fakat Sîbeveyh'in bu görüşüne ¹⁵ {مَا دَلَّهُمْ} âyeti istihsad edilerek itiraz edilmiş ve bu itiraz şöyle izah edilmiştir: Şâyet burada لَمَّا zarf olsaydı bu zarfın mahallinde nasp amelini yapacak bir âmil olması gerekirdi. Bu âmil ise ya “قَضَيْنَا” ya da “دَلَّهُمْ” olmalıydı. Çünkü söz konusu kelime üzerinde amel edebilecek başka bir kelime yoktur. Ancak her ikisinin de söz konusu kelime üzerinde amel edebilme

¹² Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *Mesâilu hilâfiyye fi'n-nahv*, nşr. Mhammed Hayr el-Halvânî (Beyrut: Daru'ş-şarkîl-arabi, 1992), 55, 56; Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-nahviyyine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1986), 131; Süyûtî, *el-İktirâh*, 291; Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fi şerhi'l-Cümel*, nşr. Ali Haydar (Dimaşk, 1972), 26.

¹³ Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Ali İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, nşr. Emîl Bedî' Yakub (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 3/141.

¹⁴ Abese 80/23. “(İnsan, Allah'ın) emrettiğini yapmadı.”

¹⁵ Sebe' 34/54. “Ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi.”

durumu ve ihtimali yoktur. O halde لَمَّا'nın âmili olmadığına göre onun i'râbdan mahallinin olmaması gerekmiştir. Bu da harf olmasını gerektirmiştir.¹⁶

Ansızın ortaya çıkan durumları ifade etmek üzere kullanılan إِذَا (إذا الفجائية/المفاجأة) hakkında da ihtilaf edilmiştir. Öncelikle harf mi isim mi olduğu konusunda ihtilaf edilmiş, isim olduğunu söyleyenler arasında da mekân zarfı mı yoksa zaman zarfı mı olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Konu şu şekilde sonuca bağlanmıştır: “خرجتُ فإذا إنَّ زيداً بالبابِ” (Dışarı çıktım. Bir de ne göreyim! Zeyd kapıda!) cümlesindeki إِذَا'dan sonra gelen kelime إنَّ şeklinde okunmuştur. Eğer إِذَا zaman veya mekân zarfı olsaydı onun mahallinde nasp amelini yapacak bir âmile ihtiyaç duyacaktı. Böyle bir durum yoktur. Dolayısıyla zaman ve mekân zarfı olması mümkün olmadığına göre isim olması da imkân dışı kalmış ve geriye harf olma seçeneği kalmıştır.¹⁷

بئس ve نعم kelimelerinin türü ile ilgili tartışmada da bu yöntemle çözüme gidilmiştir. Basra ekolü dilcileri بئس ve نعم'nin câmid (çekimlenemeyen) mâzi fiil olduğunu, Kûfe ekolü dilcileri ise bu iki lafzın isim olduğunu söylemişlerdir. Basra ekolü dilcilerinin bu iki kelimenin fiil olduğuna dair ileri sürdükleri gerekçelendirmelerden birisi sebr ve taksîmdir. Şöyle ki: نعم'nin harf olmadığı konusunda icmâ edildiğine göre o ya isim ya da fiil olabilir. İsim olamaz. Zira bu kelimeler fetha üzere mebnîdir. İsim ise harfe benzediği zaman mebnî olur. Oysa burada bu kelimelerle harf arasında bir benzerlik yoktur. Eğer benzerlik olsaydı mu'rab olurdu. Sonuç itibariyle harf ve isim olması mümkün olmadığına göre fiil olması dışında bir seçenek kalmamıştır.¹⁸

“مذ جاءني” ve “مذ كان عندي” cümlelerinde yer alan مذ kelimesinin isim mi harf mi olduğu meselesini tartışan Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987) sonuca bu yöntemle ulaşmıştır: Bu kelime ya isimdir ya da harftir. Harf olması doğru değildir. Çünkü cer yapan harflerin fiile birleşmesi doğru değildir. Zira “بقام” veya “بيقوم” denmemiştir. O yüzden harf olamaz. Oysa zaman anlamı barındıran isimler fiile muzâf olmuşlardır. Dolayısıyla bu kelimenin de o çerçevede değerlendirilip isim olduğuna hükmedilmesi daha doğru olacaktır.¹⁹ Yine Ebû Ali el-Fârisî

¹⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısri İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 52; Halid b. Abdullah Ezherî, *Şerhu't-tasrih ale't-Tavzih*, nşr. Muhammed Bâsıl 'Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/700.

¹⁷ Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Mûsilu't-tullâb ilâ kavâidi'l-i'râb*, nşr. Ebû Bilâl el-Hadramî (San'a: Dâru'l-Âsâr, 1440), 177.

¹⁸ Ukberî, *et-Tebyîn*, 1986, 275; Süyûtî, *el-İktirâh*, 290.

¹⁹ Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaaffâr Fârisî, *et-Ta'likatu alâ Kitâb-i Sibeveyh*, nşr. Avad b. Hamed el-Kavzî (Riyâd: Mektebetu'l-İskenderiye, 1994), 2/229; Ebû Hayyân Endelûsî, *et-Tezyil ve't-tekmil fi şerhi*

“ظننتُ به” ifadesindeki ب harfi için iki ihtimalden bahsetmiştir. Ya zarftır veya “كفى بالله” ifadesindeki gibi zâiddir. Eğer zâid olsaydı konumu birinci mef’ûl olmak üzere mansûb olurdu. Bu durumda ikinci mef’ûlün zikredilmesi gerekirdi. Çünkü bir şeyin birinci mef’ûl olduğu düşünülerek zikredilmesi halinde ikinci mef’ûlün de söylenmesi beklenir. Böyle olmadığına göre ب’nin zâid olması ve birinci mef’ûl konumunda gelmesi geçersiz olmuştur. Üçüncü bir seçenek olmadığına göre zarf olması kesinleşmiştir.²⁰

İbn Yaîş muhatap için kullanılan zamirlerden bahsederken şu ifadelere yer vermiştir: أنت’nin başındaki elif ve nûn isim, sonundaki te ise isim anlamından soyutlanmış harftir. İbn Yaîş harf olduğunu şöyle gerekçelendirmiştir: Eğer isim olsaydı i’râbdan mahalli olması gerekecekti. Eğer i’râbdan mahalli olsaydı bu durumda ya merfû ya mansûb ya da mecrûr olacaktı. Merfû veya mansûb olması mümkün değildir. Çünkü onu ref’ ya da nasp eden bir âmil yoktur. Mecrûr da olamaz. Çünkü zamirdir ve zamirler marife olduklarından muzâf olamazlar. O halde i’râbdan mahalli olmadığına göre isim olması imkân dışı kalmıştır. Sonuç olarak isim olmadığına göre harf olması dışında bir seçenek kalmamıştır.²¹

تلك ve ذلك gibi ismi işaretlerde yer alan ك harfinin isimlere ve fiillere bitişen muttasıl zamir gibi isim olmayıp harf olduğu belirtilmiştir. Sîbeveyh ve diğer Basralı dilcilerin görüşü bu yöndedir. Onlara göre bu harf asıl itibariyle isim olmakla birlikte isim manasından soyutlanmıştır ve i’râbda mahalli yoktur. Bu durum şu şekilde gerekçelendirilmiştir: Eğer bu kelime isim olsaydı ya merfû ya mansûb ya da mecrûr olacaktı. Merfû olamaz. Çünkü ك merfû zamirlerden değildir. Mansûb da olamaz. Çünkü “ذلك زيدٌ” cümlesinde nasp eden bir âmil yoktur. Mecrûr da olamaz. Çünkü mecrûr için iki sebep olmalıdır: Ya harfi cer gelmelidir veya izafet olmalıdır. Burada harfi cer yoktur. İzafet ise mümkün değildir. Sonuç itibariyle merfû, mansûb ve mecrûr olması mümkün olmadığına göre isim olamaz. Bu durumda harf olmaktan başka seçenek kalmamıştır.²²

ليس’nin hangi tür kelime grubu içerisinde yer aldığı tartışmasında Ebû Ali el-Fârisî şöyle demiştir: ليس her ne kadar merfû ve mansûb amelinde bulunsu da fiil değildir. Çünkü fiil

Kitâbi’t-Teshîl, nşr. Hasan Hindâvî (Dımaşk-Riyad: Dâru’l-Kalem, 2013), 7/337; Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Nâzırî’l-Ceyş, *Temhîdu’l-kavâid bi şerhi Teshîli’l-fevâid*, nşr. Ali Ahmed Fahir ve diğerleri (Kahire: Daru’s-Selâm, 1428), 4/1969.

²⁰ Fârisî, *et-Ta’likatu alâ Kitâb-i Sîbeveyh*, 1/71. Başka örnekler için bk: Fârisî, *et-Ta’likatu alâ Kitâb-i Sîbeveyh*, 1/360.

²¹ İbn Yaîş, *Şerhu’l-mufasssal*, 2/307.

²² Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa Şâtîbî, *el-Mekâsîdü’s-şâfiye fi şerhi’l-hulâsati’l-Kâfiye*, nşr. Ayyâd b. İd es-Sübeytî (Mekke: Câmîatu Ummu’l-Kurâ, 2007), 1/409, 410.

ya bir eyleme ve üç zamandan birine delâlet eder ya da eyleme delâlet etmeyip üç zamandan birine delâlet eder. ليس böyle olmadığına göre her ne kadar fiile benzese de fiil değildir.²³ 24 {ولسوف يعطيك ربك فترضى} âyetinin başında yer alan ل harfinin lâmu'l-ibtidâ mı yoksa lâmu'l-kasem mi olduğu tartışılmış ve şöyle denmiştir: Bu lâm ya lâmu'l-ibtidâdır ya da lâmu'l-kasemdir. Lâmu'l-kasem olamaz. Çünkü o te'kîd nûnu olmadıkça muzâri fiilin önüne gelemez. O halde lâmu'l-ibtidâ olmalıdır.²⁵

Örneklerden de anlaşıldığı üzere dilciler hem kelime türlerinin sayısı hem de bazı kelimelerin bu kelime türlerinden hangisine dâhil olacağı konusunu ele alırken sonuca kimi zaman başka yöntem ve delillerin ardından kimi zaman da doğrudan bu yönetime başvurarak ulaşmışlardır.²⁶

2. Sebr ve Taksîm Metodunun Âmil Tespitinde Kullanılması

Nahiv ilminde âmil, ma'mûl ve i'râb kavramları son derece önemli bir yere sahip olmuştur. Söz konusu üç kavram, kelimelerin cümle içinde yerine getirdiği göreve bağlı olarak geçirdiği değişimi ifade etmektedir. İ'râb bakımından değişime neden olan ve cümledeki etkileyici güç durumunda olan öge âmil, değişen ve etkilenen öge ma'mûl, söz konusu etkileşimden kaynaklanan değişim i'râb olarak nitelendirilebilir. Nahvin genel çerçevesini çizen bu üç kavram üzerinde neredeyse ittifak edilmiştir. Ancak detaylar konusunda dilciler arasında ihtilaflar olmuştur. İhtilaflı konularda dilciler görüşlerini gerekçelendirmek ve muhataplarının görüşlerini geçersiz kılmak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bazı âmillerin ameli ile ilgili tartışmaları da bu çerçevede değerlendirebiliriz.

Muzâri fiili nasp eden كي edatının nasp etme durumu hakkında iki seçenekten bahsedilmiştir. İlkine göre muzâri fiili nasp eden bizzat كي'dir. İkinci seçeneğe göre ise كي edatı أن'ın gizlenmesiyle nasp etmiştir. Dilciler 27 {لكيلا تأسوا} âyetindeki kullanımdan yola çıkarak şöyle bir çıkarımda bulunmuşlardır: Buradaki muzâri fiil, ya doğrudan كي ile mansûb

²³ Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr Fârisî, *el-Mesâilu'l-Halebiyyât*, nşr. Hasan Hindâvî (Dımaşk & Beyrut: Dâru'l-Kalem & Dâru'l-Menâre, 1987), 210, 211.

²⁴ Duhâ 93/11. "Yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın."

²⁵ el-Hasen b. Kâsım Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-maânî*, nşr. Fahreddin Kabâve, Muhammed Nedîm Fâdîl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 126.

²⁶ Farklı örnekler için bk: Fârisî, *el-Mesâilu'l-Halebiyyât*, 290; Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *el-Mekâsîdu'n-nahviyye fî şerhi Şevâhidi Şürûhi'l-Elfiye el-Meşhûr bi Şerhi's-sevâhidi'l-kübrâ*, nşr. Ali Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tevfik es-Sûdânî, Abdulaziz Muhammed Fâhir (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 4/2063.

²⁷ Hadîd 57/29. "Üzülmeysiniz diye..."

olmuş ya da كي edatı ل harfi konumunda olup kendisinden sonraki gizli bir أن ile mansûb olmuştur. Fakat burada كي edatının ل harfi konumunda olması doğru değildir. Aksi takdirde ل harfinin peş peşe gelmesi söz konusu olacaktır. Zira harfi cer kendisi gibi bir harfin önüne gelemez. Dolayısıyla bu kullanım mümkün olmadığına göre كي'den sonraki muzâri fiil doğrudan كي ile mansûb olmuştur.²⁸

حتى'nın muzâri fiili doğrudan mı yoksa أن takdiri ile mi nasp ettiği tartışması da bu çerçevededir. Kûfeli dilcilere göre حتى muzâri fiili أن takdiri olmaksızın, doğrudan nasp eder. "اذكر الله حتى تطلع الشمس" (Allah'a itaat et ki seni cennetine soksun.) ve "أطع الله حتى يُدخلك الجنة" (Güneş doğana kadar Allah'ı an.) cümlelerinde yer alan muzâri fiiller doğrudan حتى ile mansûb olmuştur. Yine حتى önüne geldiği ismi de herhangi bir harf takdiri olmaksızın, doğrudan cer eder. Kisâi ise ismin önüne gelen حتى'nın إلى takdiri ile cer ettiğini söylemiştir. Basralı dilcilere göre ise hem muzâri fiilin önüne hem de ismin önüne gelen حتى harfi cerdir. Kendisinden sonra gelen muzâri fiil أن takdiri ile mansûb olurken isim de حتى'nın kendisi ile mecrûr olmuştur. Kûfeli dilciler muhtemel seçenekleri zikrederek sonuca şöyle ulaşmışlardır: Biz حتى'nın muzâri fiili doğrudan nasp ettiğini söyledik. Çünkü o ya "أطع الله حتى يُدخلك الجنة" cümlesinde olduğu gibi كي anlamındadır. Zira burada cümle "أطع الله كي يُدخلك الجنة" (Seni cennetine soksun diye/sokması için Allah'a itaat et.) şeklinde de anlaşılabilir. Ya da "اذكر الله حتى تطلع الشمس" cümlesinde olduğu gibi أن anlamındadır ve cümle "اذكر الله إلى أن تطلع الشمس" (Güneş doğana kadar Allah'ı an.) şeklindedir. Eğer كي anlamındaysa onun yerine geçmiştir ki o da nasp etmektedir. O nasp ettiyse yerine geçtiği حتى da nasp edebilir. Eğer إلى anlamındaysa حتى da أن yerine geçmiştir ki أن de nasp etmektedir. أن nasp ediyorsa yerine geçen حتى da nasp etmektedir. Bunlar kase için kullanılan واو gibidir. Nitekim ب harfi onun yerine geçtiği zaman onun gibi amel etmiştir. İsmi cer etmesi de aynı şekildedir. Dolayısıyla ismin önüne gelen ve sonrasındaki kelimeyi mecrûr yapan حتى edatı إلى yerine geçmiştir. إلى ismi cer ettiğine göre حتى da cer etmektedir. Basralı dilciler ise şu şekilde itiraz etmişlerdir: Bizim muzâri fiili حتى değil de takdir edilen أن'in nasp ettiği ile ilgili görüşümüze dayanak oluşturan şey حتى'nın isimlerde âmil olan bir kelime olmasıdır. حتى isimlerde âmil olduğuna göre fiillerde âmil olamaz. Çünkü isimlerin âmilleri fiillerde, fiillerin âmilleri isimlerde etkide bulunamaz. İsimlerin âmilleri fiillerde âmil olamayacağına göre حتى'dan sonra mansûb olan muzâri fiil حتى ile değil takdir edilen أن ile mansûb olmuştur.²⁹

²⁸ Fârisî, *el-İdâh el-Âdudî*, 310.

²⁹ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2/489, 490.

Aynı çerçevede ele alınan konulardan biri de cevap cümlesinde yer alan muzâri fiili cezm eden âmilin ne olduğu meselesidir. Tartışma şöyle nakledilmiştir: Cevap cümlesinde yer alan muzâri fiil ya şart fiili ile ya şart fiilini cezm eden edat ile ya da her ikisi ile cezm olmuştur. Sadece edatla cezm olması mümkün değildir. Çünkü fiildeki cezm isimdeki cer gibidir. Cer yapan âmillerden hiçbiri birbirine atıf harfiyle bağlanmaksızın iki şey üzerinde amel edemez. Dolayısıyla iki benzer şeyin aynı çerçevede değerlendirilmesi gerektiğinden cezm eden âmiller için de aynı şey geçerlidir. Bununla birlikte bir diğer gerekçe de şudur: Lafzi âmiller bir amele sahip olanlarla birden fazla amele sahip olanlar olmak üzere iki türdür. Birden fazla amele sahip olanların ma'mûlleri farklı çerçevede ise ameli de farklı olmalıdır. Nitekim fiil birden fazla eyleme sahip olup fâil ve mef'ûl olmak üzere iki ma'mûl üzerinde etkide bulunmuş ve birini merfû, diğerini mansûb yapmıştır. Eğer şart ve cevap fiilini sadece şart edatı cezm etmiş olsaydı tıpkı fâil ve mef'ûldeki gibi sonuçları farklı olurdu. Sonuç olarak İbn Mâlik'e göre şart fiilini cezm eden edatın aynı zamanda cevap fiilini de cezm ettiği ile ilgili hüküm benzeri bulunmayan bir hüküm olup kabul edilmesi mümkün değildir. İkinci seçenek olan cevap fiilinin hem edat hem de şart ile cezm olmasına gelince bu da mümkün değildir. Çünkü iki şeyden oluşan âmillerin parçalarının ayrılması veya parçalarından birinin hafzedilmesi doğru değildir. Dolayısıyla cevap fiilinin âmili edatla birlikte fiil de değildir. Geriye son seçenek kalmıştır ki bu da söz konusu fiilin şart fiili ile meczûm olmasıdır.³⁰

Mübtedâ ve haberin merfûluğuna neden olan âmil tartışmasında Kûfeli dilciler mübtedâyı haberin, haberi de mübtedânın ref' ettiği görüşünde iken Basralı dilciler mübtedânın ibtida ile merfû olduğu görüşündedirler. Kûfeliler Basralıların görüşüne şu şekilde itiraz etmişlerdir: Mübtedânın ibtida ile merfû olması doğru değildir. Zira ibtida ya Arapların sözlerinden bir şeydir veya değildir. Eğer Arapların sözlerinden bir şey ise bu ya isim ya fiil veya amel eden harflerden biridir. İsim ise kendisinden önce o ismi de ref' edecek bir başka isim olmalıdır. Yine ondan önce de bir isim olmalıdır ki bu sonsuza kadar gideceğinden imkânsızdır. Fiil ise söz gelimi "زيد قائماً" (Zeyd ayakta.) şeklindeki bir cümlenin yorumu "حضر زيد قائماً" (Zeyd ayakta geldi.) şeklinde olmalıdır. Eğer edat ise edatlar isimleri bu şekilde ref' etmezler. Eğer bir şey değilse bir ismi, olmayan bir şeyin ref' etmesi

³⁰ Cemâlüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, nşr. Abdurrahman Seyyid- (Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, 1990), 4/80; Nâzıru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 9/4356.

doğru değildir. Bu seçenekler mümkün olmadığına ve bu ihtimallerin dışında başka seçenek kalmadığına göre mübtedânın ibtida ile merfû olması mümkün değildir.³¹

لعل'nin gramer bakımından sahip olduğu işlev dilciler tarafından tartışma konusu edilmiş ve önüne geldiği iki öğeden birini mansûb diğerini merfû yapmasının gerekçesi aranmıştır. Konu ile ilgili seçenekler zikredilmiş ve sonuca şöyle varılmıştır: لعل fiillerden ضرب'ye benzetilmiş ve aralarındaki benzerlik ilişkisinden dolayı onun gibi amel etmesi sağlanmıştır. Zira onun için şu seçenekler vardır: Ya her ikisini merfû ya her ikisini mansûb ya her ikisini de mecrûr yapacaktır. Ya da birini merfû diğerini mansûb veya birini merfû diğerini mecrûr yapacaktır. Bunların dışında başka bir seçenek yoktur. Her ikisini de merfû yapması mümkün değildir. Çünkü iki öğeyi birbirine bağlı olması dışında aynı anda merfû yapan hiçbir âmil yoktur. Aynı şekilde birbirine tabi olması dışında aynı anda iki öğeyi mansûb veya mecrûr yapan hiçbir âmil yoktur. Dolayısıyla ilk üç seçenek mümkün değildir. Birini mansûb diğerini mecrûr yapması da mümkün değildir. Çünkü cümlede bir merfûya ihtiyaç vardır. Yine birini merfû diğerini mecrûr yapması da mümkün değildir. Çünkü cer eden harf olmaksızın mecrûr olan bir kelime yoktur. Sonuç olarak birini merfû diğerini mansûb yapması dışında bir seçenek kalmamıştır.³²

3. Sebr ve Taksîm Metodunun İ'râb Tespitinde Kullanılması

Önceki kısımda bahsedildiği üzere cümledeki etkileyici unsurun doğurduğu sonuçlardan biri olan i'râb konusunda da bu çerçevede ele alınabilecek tartışmalar yer almıştır. Bu konudaki en dikkat çekici örneklerden bazıları şunlardır:

يُرْمِي ve يَقْضِي gibi illetli muzâri fiillerin son harfinin harekesini tartışma konusu eden İbn Yaîş bu fiillerin harekelenmeme gerekçesini şöyle izah etmiştir: Bu fiillerin son harfi harekelenmemiştir. Çünkü harekelenecek olsaydı ya kesra ya damme veya fetha ile harekelenecekti. Kesra mümkün değildir. Çünkü kesra fiillerde ancak iki sakin harfin bir araya gelmesi halinde mümkündür. Ayrıca kesra, öncesi kesralı olan ه harfi üzerine ağır gelir. Onun için "مررتُ بقاضيك" (Senin kadıya uğradım.) cümlesinde yer alan قاضي kelimesinin sonundaki ه harfinin kesra ile harekelenmesi doğru bulunmamıştır. Damme de mümkün değildir. Çünkü "هذا قاضيك" (Bu senin kadı.) şeklindeki kullanımlarda ي'nin damme ile harekelenmesi dile ağır geldiğinden doğru görülmemiştir. Fetha da mümkün değildir. Fetha ile harekelenmesi halinde mansûbluk durumu ile karışması söz konusu olacaktır. Sonuç

³¹ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1/39; Ukberî, *et-Tebyîn*, 1986, 335.

³² Nâzırü'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 3/1303.

itibariyle illetli fiilin sonundaki *ي* harfinin harekelenmesi mümkün olmamış ve hareke zorunlu olarak hafzedilmiştir.³³

Bu yönetime müstesnâ ile ilgili diğer bir meselede de başvurulmuştur. Şöyle ki; Müstesnânın i'râbı hakkında birkaç seçenekten bahsedilmiştir ki bunlardan biri de sadece mansûb olması seçeneğidir. Bu durum müstesnanın öne geçtiği durumlar için geçerlidir. Nitekim “ما رأيت إلا زيداً أحداً”، “ما رأيت إلا زيداً أحداً”، “ما رأيت إلا زيداً أحداً” ve “ما مررت إلا زيداً بأحدٍ” cümlelerinde yer alan *زيد* kelimesi müstesnadır ve öne geçmiştir. Burada mansûbluk zaruri olmuştur. Çünkü istisnâ üslubunun bu türünde öne geçmemesi halinde müstesnâ için bedel olması veya istisnâ üslubu gereği mansûb olması mümkündür. Bedel olması tercih edilen bir durum olarak zikredilmiştir. Fakat müstesnâ öne geçince tercih edilen bir durum olsa da bedel olma ihtimali imkân dışı kalmıştır. Çünkü bedel kendisinden bedel yapılan kelimenin önüne geçemez. Dolayısıyla bedel olma seçeneği mümkün değildir. O halde mansûb olma ihtimali zorunluluk kazanmıştır.³⁴

Nidâ edatından sonra gelen kelimenin (münâdâ) durumu hakkındaki tartışmalara bakıldığında da aynı akıl yürütme biçimine başvurulduğunu görürüz. Kûfeli dilcilere göre marife ve müfred olan münâdâ mu'rab ve merfû'dur. Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (öl. 207/822) ise fâil veya mef'ûl konumunda olmaksızın damme üzere mebnî olduğunu söylemiştir. Basralı dilciler ise damme üzere mebnî olduğunu, mef'ûl olduğu için mansûb konumunda olduğunu söylemişlerdir. Basralı dilciler münâdânın damme üzere mebnî olmasını şöyle gerekçelendirmişlerdir: Münâdâ ya fetha ya kesra ya da damme üzere mebnî olacaktır. Gayri munsarif kelimelerle karışması söz konusu olacağından fetha üzere mebnî olamaz. Muzafun ileyh ile karışacağından kesra üzere mebnî olamaz. Fetha ve kesra üzere mebnî olmasına imkân olmadığına göre damme üzere mebnî olması kesinleşmiş oldu.³⁵

Üç mef'ûl alan *أعلم* fiilinin geçtiği “أعلمتُ هذا زيداً قائماً العلم اليقين إعلاماً” cümlesinde yer alan *قائماً* kelimesinin durumu ile ilgili Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşleri şu çerçevededir: Burada *قائماً* ya haldir ya da üçüncü mef'ûldür. Hal olması mümkün değildir. Çünkü bu kelimenin hal kabul edilmesi halinde ya fiilin üçüncü mef'ûlü olarak ya “العلم اليقين” ifadesini ya da “إعلاماً” ifadesini kabul etmek gerekecek. Oysa bunların üçüncü mef'ûl olması mümkün değildir. Çünkü anlam bakımından üçüncü mef'ûl ile ikinci mef'ûl, aralarında mübtedâ-haber ilişkisi

³³ İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 5/289. İbn Yaîş'in bu yönetime başvurduğu diğer örnekler için bk: İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 5/325, 329, 330, 349, 430.

³⁴ İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 2/52.

³⁵ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1/266.

kurulabilecek şekilde olmalıdır. Oysa cümlede yer alan ikinci mef'ûl (زيد) ile "العالم اليقين" arasında böyle bir ilişki kurulamaz. Sonuç olarak قائماً kelimesi hal olmadığının göre üçüncü mef'ûl olması kesinleşmiştir.³⁶

م kelimesinin kullanımlarının ele alındığı bir nahiv eserinde sebr ve taksîm yönteminin şu şekilde kullanıldığını görmekteyiz: م kelimesinden önce harfi cerin geçmesi ve geçmemesi şeklinde iki seçenek vardır. Eğer harfi cer geçmişse م mecrûr mahallindedir. Harfi cer geçmemişse zaman veya mekân zarfından kinayedir. Bu durumda mansûb konumdadır. Herhangi bir şeyden kinaye değilse kendisinden sonra ya fiil vardır veya yoktur. Kendisinden sonra fiil yoksa merfû konumdadır. Sonrasında fiil varsa ya müteaddi fiil veya lazım fiil vardır. Lazım fiil varsa م mübtedâdır. Müteaddi fiil varsa bu fiilin م'e dönen bir zamire dayanması veya dayanmaması şeklinde iki durumu vardır. Eğer birinci seçenek söz konusu ise bu durumda م mübtedâdır. İkinci seçenek söz konusu ise fiilin ma'mûlünü alması veya almaması şeklinde iki seçenek daha ortaya çıkmaktadır. Fiil ma'mûlünü almamışsa م onun ma'mûlüdür. Almışsa bu durumda mübtedâ olmak üzere merfûluğu da, iştiğal üzere mansûbluğu da mümkündür.³⁷

Muzâri fiilin ef'âl-i hamse olarak adlandırılan (يفعلان يفعلون اتفعلون اتفعلين) beş fiilin i'râb durumu dilciler arasında tartışılan meselelerden biri olmuştur. Kûfeli dilcilere göre ي, و, ا, fetha, damme ve kesra yerindedir. Dolayısıyla bu harfler i'râbdırlar. Basralı dilcilere göre ise bunlar i'râb değil, i'râb harfleridir. Kimi dilcilere göre de bunlar ne i'râb ne de i'râb harfidir. Bunlar i'râba delâlet eden harflerdir. İster hareke ile isterse harfle i'râb alsın, mu'rab olan her kelimenin bir i'râb harfi olmalıdır. Bu fiillerdeki i'râb harfi ise يفعلان'de ا, يفعلون'de و, تفعلين'de ي'dir. Bu görüşe itiraz edilmiş ve bu itiraz şöyle gerekçelendirilmiştir: Eğer bu fiillerin i'râbı için i'râb harfleri takdir edilecek olsaydı bunlar ya lâm, ya zamir veya nûn harfi olacaktı. Ancak lâmin i'râb harfi olması geçersizdir. Çünkü muzâri fiilin meczûm olması durumunda fâil zamirinin hazfedilmesi gerekecekti ki bu doğru değildir. Zamirin i'râb harfi olması da doğru değildir. Çünkü zamir fiilin bir parçası değildir. Buradaki zamir asıl itibariyle merfû konumdaki ismin yerini tutan bir ögedir ve faildir. Başka bir kelimenin i'râbı olması doğru değildir. Dolayısıyla ي, و, ا'nın i'râb harfi olması ihtimali ortadan kalkmıştır. Nun harfinin de i'râb harfi olması doğru değildir. Zira o fiilden bir harf gibi değildir. O sadece dammenin yerini tutan bir ögedir. O yüzden nasp ve cezm halinde hazfedilir ve hazfedilmesi

³⁶ Fârisî, *et-Ta'likatu alâ Kitâb-i Sibeveyh*, 1/73.

³⁷ Bedrüddîn Ebû Muhammed İbn Ferhûn, *el-'Udde fi i'râbi'l-'umde*, nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Sa'd (Doha: Dâru'l-İmâm el-Buhârî, ts.), 2/313, 314.

filin anlamına zarar vermez. Eğer i'râb harfî olsaydı duruma göre hafzedilmezdi ve i'râbın bütün vecihleri o harf üzerinde cereyan ederdi. O yüzden onun da i'râb harfî olması seçeneği ihtimal dışı kalmıştır.³⁸

SONUÇ

Dil bilginleri dile ait verileri derlemede, topladıkları verileri işlemede, verilerden kurallara ulaşmada ve ulaştıkları kuralları gerekçelendirmede doğrudan Arap diline özgü yöntemleri kullandıkları gibi diğer ilimlerle özdeşleşmiş yöntemlere de başvurmuşlardır. Dil verilerinin toplanmasında semâ', verileri işleme ve işlenen verilerden kurallara ulaşmada istikra ve kıyâs, elde edilen kuralların gerekçelendirilmesinde ise istişhâd ve ta'lil yöntemleri dilcilerin kullandıkları başlıca yöntemlerden olmuştur. Öte yandan nahiv usûlüne dair yazılan kimi kaynaklarda nahivcilerin başvurdukları yöntemlerden bahsedilirken bir yöntemden daha bahsedilmiştir ki bu da sebr ve taksîm yöntemi olmuştur. Bu çalışmada söz konusu yöntemin dilciler tarafından nasıl kullanıldığı ele alınmış, yöntemin kullanıldığı alanlar bolca örneklendirilmiştir. Öncelikli olarak Arap dilinin temelini oluşturan kelime türlerinin isim, fiil ve harf olmak üzere üç ile sınırlandırılmasına bu yöntemle varıldığı görülmüştür. Bazı kelimelerin tür olarak isim, fiil ve harf gruplarından hangisine dâhil olduğuna dair tartışmalarda da bu yöneme başvurulduğu görülmüştür. Yine gramer bakımından bir işleve sahip öğelerin işlevleri ve bunların ortaya çıkardığı sonuçlar da aynı yöntem çerçevesinde tartışma konusu edilerek sonuca bağlanmıştır. Bir öneri mahiyetinde ifade etmek gerekirse; araştırmacılar nahiv eserlerini karşılıklı tarayarak nahivcilerin kullandıkları ortak üslup ve yöntemlerden şu ana kadar tespit edilemeyen veya tespit edilse de gerektiği kadar önemsenmeyen pek çok yöneme, ilkeye ve ortak noktaya ulaşacak, karşılaştırmalı incelemeler sayesinde nahivcilerin farkına varmadan söz birliği ettiği hususları yakalayacaktır.

³⁸ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1/33. Benzer örnekler için bk: Bahâeddin İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, thk. "Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd" (Kahire: Dâru't-Türâs, 1980), 2/8.

KAYNAKÇA

- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Mekâsîdu'n-nahviyye fî şerhi Şevâhidi Şürûhi'l-Elfiye el-Meşhûr bi Şerhi'ş-şevâhidi'l-kübrâ*. nşr. Ali Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tevfik es-Sûdânî, Abdulaziz Muhammed Fâhir. 4 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2010.
- Başoğlu, Tuncay. "Sebr ve Taksim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/255-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Berank, Muhammed Ahmed. *en-Nahvu'l-menhecî*. Kahire: Matbaatu Lecneti İhyâi't-Turasi'l-'Arabî, ts.
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi Kitâbi't-Teshîl*. nşr. Hasan Hindâvî. 11 Cilt. Dimaşk-Riyad: Dâru'l-Kalem, 2013.
- Ezherî, Halid b. Abdullah. *Şerhu't-tasrîh ale't-Tavzîh*. nşr. Muhammed Bâsıl 'Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2000.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullah el-. *Mûsilu'tullâb ilâ kavâidi'l-i'râb*. nşr. Ebû Bilâl el-Hadramî. San'a: Dâru'l-Âsâr, 4. Basım, 1440.
- Fârisî, Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr. *el-İdâh el-Âdudî*. nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd. Riyâd, 1969.
- Fârisî, Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr. *el-Mesâilu'l-Halebiyyât*. nşr. Hasan Hindâvî. Dimaşk & Beyrut: Dâru'l-Kalem & Dâru'l-Menâre, 1987.
- Fârisî, Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr. *et-Ta'likatu alâ Kitâb-i Sibeveyh*. nşr. Avad b. Hamed el-Kavzî. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetu'l-İskenderiye, 1994.
- İbn Akil, Bahâeddin. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. thk. "Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd". 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 20. Basım, 1980.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. nşr. Muhammed Ali Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Ferhûn, Bedrüddîn Ebû Muhammed. *el-'Udde fî i'râbi'l-'umde*. nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Sa'd. 3 Cilt. Doha: Dâru'l-İmâm el-Buhârî, ts.

- İbn Habbâz, Ahmed b. Hüseyin. *Tevcihu'l-luma' şerhu Kitâbi'l-Luma'*. nşr. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb. Kahire: Daru's-Selâm, 2. Basım, 1428.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî. *Şerhu Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*. nşr. Muhammed Muyhiddîn Abdülhamid. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*. nşr. Abdurrahman Seyyid-. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1990.
- İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Ali. *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*. nşr. Emîl Bedî' Yakub. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahman. *el-İğrâb fî cedeli'l-i'râb ve Lumau'l-edille fî usûli'n-nahv*. nşr. Saîd el-Afgânî. Dımaşk: Matbaatu'l-Câmiati's-Sûriye, 1957.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahman. *el-İnsâf fî mesâili'l-hılâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, 2003.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Bedî' fî ilmi'l-Arabiyye*. nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddin. 2 Cilt. Mekke: Câmiatu Ummu'l-Kurâ, 1978.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Ebî Amr Osman b. Ömer. *Emâli İbn'ul-Hâcib*. nşr. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre. 2 Cilt. Beyrut-Amman: Dâru'l-Ciyl-Dâru Ammâr, 1989.
- İbnü'l-Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed. *el-Mürtecel fî şerhi'l-Cümel*. nşr. Ali Haydar. Dımaşk, 1972.
- İnanç, Yunus. *Modern Dönemde Klasik Nahve Yöneltilen Eleştiriler*. Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Murâdî, el-Hasen b. Kâsım. *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-maânî*. nşr. Fahreddin Kabâve, Muhammed Nedîm Fâdıl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Nâzıru'l-Ceyş, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed. *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*. nşr. Ali Ahmed Fahir ve diğerleri. 11 Cilt. Kahire: Daru's-Selâm, 1428.
- Saîdî, Abdulmuteâl. *en-Nahvu'l-cedîd*. Kahire: Dâru'l-Fikr el-Arabî, 1947.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*. nşr. Abdulhakîm Atıyye. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1427.

Süyûtî, Celâlüddîn. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. nşr. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa. *el-Mekâsüdü's-şâfiye fî şerhi'l-hulâsati'l-Kâfiye*. nşr. Ayyâd b. İd es-Sübeytî. 10 Cilt. Mekke: Câmîatu Ummu'l-Kurâ, 2007.

Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin. *et-Tebyîn an mezâhibi'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn. Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1986.

Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin. *Mesâilu hilâfiyye fi'n-nahv*. nşr. Muhammed Hayr el-Halvânî. Beyrut: Daru's-Şarki'l-Arabi, 199.

